

УДК 130.123 130.2

О. П. Антіпова
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
групи підготовки науково-методичних видань
Національної академії внутрішніх справ

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ДУХОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ДОБИ

Світова культура на межі ХХ–ХХІ ст. характеризується особливим динамізмом кількісних і якісних змін, які зумовлюють значні зрушення в усіх соціальних практиках. Серед основних чинників, що сприяють цьому, – тотальні комп'ютеризація та інформатизація як невід'ємні атрибути процесу становлення інформаційної ери. Вони сьогодні осмислюються не просто як інженерно-технічні процеси, а як феномени, що набувають глибинного гуманістичного змісту, завдяки чому долучаються до кожної сфери життєдіяльності людини, змінюючи її спосіб життя, мислення, комунікативну взаємодію, а отже, систему духовних цінностей, в ієрархії якої чільне місце віднедавна посідає феномен інформації.

Нині як суто технічні, так і духовно-культурні процеси тісно пов'язані з циркуляцією інформаційних потоків, що зумовлює виникнення нових типів комунікацій. Тому сьогодні на передній план виходить проблема адаптації соціуму до нових умов і «правил» комунікативної взаємодії, існування в умовах розпаду старих комунікативних зв'язків і появи нових, вироблення найбільш оптимальної стратегії функціонування комунікативної практики, тобто визначення пріоритетних напрямів інфообміну та віднайдення найбільш адекватної стратегії побудови системи ціннісних орієнтацій.

Свідченням актуальності означеної теми є неабиякий інтерес науковців до вивчення її ключових аспектів. Так, важливим для осмислення вказаної проблеми є підхід до аналізу цінностей, закладений у працях М. Вебера, Г. Гарфінкеля, Е. Дюркгейма, Ф. Знанецького, Р. Мертона, Т. Парсонса, М. Рокіча, П. Сорокіна, У. Томаса та ін. З-поміж численних сучасних напрацювань щодо особливостей протікання соціокультурних процесів інформаційної ери змістовністю вирізняються праці таких учених, як І. Алексеева, А. Анісімов, А. Казакова, І. Касавін, Н. Кирилова, Ю. Кристева, Р. Ленем, В. Налімов, С. Тер-Мінасова й ін.

Висвітленню аксіологічних характеристик Інтернет-комунікацій присвятили дослідження М. Кастель, О. Леонтович, М. Мак-Люен, С. Михайлов, В. Монтвілов, В. Розін, М. Розов та ін. Місце ціннісних орієнтацій у моделюванні наукової картини світу стало предметом вивчення в напрацюваннях Н. Арутюнової, Н. Гвішиані, О. Есперсена, О. Мамчур, Б. Уорфа, В. Налімова, Б. Успенського й ін.

Водночас недостатньо розкритою залишається проблема трансформації системи духовно-інформаційних цінностей в умовах сучасної культурної доби, що власне й становитиме мету пропонованої статті.

Філософська рефлексія системи духовно-інформаційних цінностей неминуче передбачає з'ясування основних характеристик відповідної культурної доби як середовища їх функціонування. Ідеться про низку чинників, серед яких рівень розвитку матеріальної та духовної культури, специфіка конкретних комунікативних потреб і запитів суспільства, ціннісних засад його культурних інститутів тощо.

У процесі історичного розвитку суспільства під час переходу від одного його типу до іншого відбувається трансформація ціннісних установок, які сформувалися й домінували на певному етапі суспільного розвитку, але надалі виявилися неактуальними у зв'язку з новими соціокультурними умовами буття. Про це свідчить особлива популярність нині таких концептів, як «зміна ціннісних орієнтацій», «переоцінка цінностей», «криза системи цінностей», «конфлікт цінностей» тощо [1]. Передусім цінності інформаційної культури – це відображення та консервування в часі інформаційних

процесів, які відбуваються в суспільстві. До них належать норми, правила, відносини, звичаї, визнання важливості інформаційного обміну тощо, а також власне інформація.

Для суб'єктів культури інформаційної ери досить високий ранг в ієрархії цінностей відводиться феномену інформації й процесам, пов'язаним з інфообміном (саме тому, власне, у статті йдеться не про суто духовні, а саме про духовно-інформаційні цінності). Дослідники процесу інформатизації небезпідставно стверджують, що сьогодні інформаційні процеси лежать в основі всіх еволюційних змін навколишнього світу, інформація є таким самим фундаментальним і всезагальним засобом світобудови, як речовина та енергія [5, с. 5]. Отже, культура, зрештою, виходить зі свого національного, етнічного середовища й потрапляє в універсальний інформаційний простір. Людина постійно взаємодіє з універсальним інформаційним середовищем, яке радикально впливає на сферу її життєдіяльності, визначаючи її духовні запити й прагнення.

В умовах неоднорідності інформаційного середовища та вражаючих темпів інфообміну наявна система духовно-інформаційних цінностей виявляється неговою до адекватної адаптації в мінливих культурних умовах. Зміна типів комунікацій на кожному з етапів культурного поступу характеризується поступовим ускладненням процесу інфообміну. Водночас останній має подвійну природу. З одного боку, інтенсифікація інфообміну передбачає виникнення нових типів комунікативних зв'язків, визнання універсальності ролі матеріально-технічної складової духовної сфери, тотальної залежності особистості від неї, а з іншого – в період становлення інформаційного суспільства людина набуває дедалі більше свободи, адже не є прив'язаною до ритму, характеру праці на промисловому виробництві, що звільняє час для підвищення її інтелектуального й культурного рівня. Звісно, реалії сьогодення свідчать про те, що людина часто користується цієї свободою далеко не на користь високих ідеалів, а прагнення до становлення системи духовно-інформаційних цінностей якщо й виявляється, то переважно хаотично та неусвідомлено.

Варто враховувати, що інтенсивність змін варіюється залежно від ролі й місця феномена інформації в ієрархії цінностей певної соціальної практики. Специфіка культури інформаційної ери передбачає, що саме цей феномен слугує формою репрезентації дійсності, об'єктивної реальності, де розгортається життєдіяльність індивіда. Сьогодні інформація фактично замінює світ речей, чим сама набуває ознак речі, «стає сутністю, цінність якої зростає в міру того, як вона дає індивідам змогу когнітивно випробувати, освоїти дійсність, а потім реорганізувати досвід» [7, с. 40].

Розвиненість інформаційної сфери, що зростає, створює передумови для кардинальних соціально-економічних і політичних змін у духовному житті суспільства: інформація перетворюється із засобу на мету, стандартизує поведінку, інтереси, нахили людей, зростають негативні наслідки надмірного захоплення людиною могутністю інформації, розбіжність індивідуальних і групових ціннісних орієнтацій і, як наслідок, різке зростання субкультури, посилення ролі етнічних, культурних меншин, зміна характеру міжособистісних відносин тощо. Це негативний момент інформаційного суспільства, якого можливо уникнути, використовуючи культурний досвід попередніх епох, розвиваючи усталені духовні цінності людства одночасно з розвитком інформаційно-технічного прогресу.

Потужним чинником становлення нової системи духовно-інформаційних цінностей є стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і на їх основі глобальних комп'ютерних мереж. Так, на думку Н. Лютко, цінності постійно виникають, поширюються, функціонують протягом певного часу, розчиняються, зникають, знову виникають тощо, тобто вони функціонують у суспільній структурі як ідеї-цінності соціальних груп, спільнот, класів тощо. Система цінностей завжди набуває вигляду сукупності цінностей якоїсь соціальної групи як організованої суспільної сили. З огляду на це можна констатувати проблему гармонізації цінностей соціальних груп і суспільства загалом [6, с. 99].

Не викликає сумнівів, що цінності слугують інтегративною основою як для окремо взятої людини, так і для будь-якої соціальної групи, особливо в сучасних соціокультурних умовах, коли інформаційно-комунікаційні технології активно сприяють створенню нових соціальних груп, а також зумовлюють докорінні зміни в уже наявних.

На сучасному етапі культурного поступу соціуму можна констатувати неоднорідність інтенсивності і швидкості трансформаційних процесів системи духовно-інформаційних цінностей у різних соціальних групах. Так, зростання ролі інформаційно-комунікативних технологій як наслідок процесів інформатизації та комп'ютеризації ставить на вищий щабель ієрархії інтенсивності таких змін соціальні групи, найбільш долучені до інноваційних технічних новинок.

Різні соціальні практики мають неоднаковий ступінь долученості до процесу циркуляції інформації. Так, наприклад, представники сучасної студентської молоді найбільш інтенсивно відчують потребу участі в інфообміні, що спонукає їх до оволодіння вміннями користуватися інформаційно-комунікаційними технологіями. Ці навички є запорукою успішної соціалізації підлітка, його адаптації в дорослому світі (здобуття освіти, оволодіння професією, відчотчення професійної майстерності, необхідна умова спілкування з однолітками, зрештою, соціалізація). Подібним рівнем активності щодо участі в інфообміні характеризується наукова сфера, а також галузі, дотичні до створення та функціонування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

На противагу їм можна навести окремі комунікативні угруповання, члени яких становлять більш закрити систему діяльності. Це, наприклад, релігійні спільноти, зокрема старообрядці, джерела інформації для яких є досить обмеженими. Адже «культура старообрядства вже більше трьох століть культивує стару книгу. Традиційні книжні християнські тексти, що жили в народному середовищі, здавня формували стиль мислення старообрядця, зумовлювали вибір мовних засобів для вираження певного кола ідей» [9, с. 37]. Представники цього культурного осередку не мають потреби в доступі до інформаційно-комунікаційних технологій, адже наслідування усталених культурних традицій є запорукою збереження цілісності їхньої релігійної спільноти, традиційної системи цінностей, процес становлення якої тривав століттями. Така теза на перший погляд спонукає нас до усвідомлення окремих соціальних осередків як закритих систем. На це вказує і їхня орієнтація діяльності, досить чітке фіксування способів, норм, цілеорієнтирів тощо. Водночас завдяки новітнім інформаційно-комунікативним технологіям комуніканти з легкістю можуть переходити з однієї соціальної групи в іншу, несучи на собі різномірне аксіологічне навантаження. Таке явище наскрізно демонструє соціокультурні характеристики вказаних трансформаційних процесів. Сьогодні ми є свідками формування численних так званих віртуальних співтовариств, у тому числі релігійних, що активно використовують мережу Інтернет не лише для спілкування, а й для пропагування власних духовних настанов, сповідання внутрішньогрупових ідей і провадження маніпуляційних процесів.

Згідно з переконаннями М. Кастельса, поява Інтернету як нового комунікативного середовища пов'язана із суперечливими заявами щодо зростання нових моделей соціальної взаємодії. З одного боку, формування віртуальних спільнот, які головним чином базуються на комунікації он-лайн, тлу-

мачиться як кульмінація історичного процесу розмежування місцезнаходження та комунікабельності у формуванні спільноти: нові вибіркові моделі соціальних стосунків замінюють форми взаємодії людей, які прив'язані до певної території. З іншого боку, прогресує думка, що інтенсивне використання Інтернет-комунікацій призводить до соціальної ізоляції, а отже, з огляду на хаотичність спричиняє руйнування соціального спілкування [3, с. 116].

При цьому обидва підходи дають зрозуміти, що система інфообміну «людина – машина – людина» має суттєво більші можливості для розвитку системи духовно-інформаційних цінностей, ніж система «людина – людина», хоча б з огляду на значні кількісні показники користувачів мережі, а отже, широкі можливості реалізації потреб «бути почутим», «пізнати нове». Варто сказати і про притаманний мережевому просторові фактор анонімності, що сприяє безперешкодному виходу на поверхню незатребуваного досі комунікативного потенціалу особистості, зокрема прояву власних переконань, досвіду, поглядів, критичної оцінки соціальних процесів тощо. Цей фактор знімає будь-які умовності в спілкуванні, розширюючи межі для демонстрації власних моральних орієнтирів, які не завжди відповідають усталеним у суспільстві ідеалам. Це підтверджує активну позицію особистості в процесі становлення аксіологічних засад соціуму, а отже, його наскрізну людиновимірність.

Водночас, утрачаючи в мережі власне ім'я, людина набуває безособовості, надягає маску й виконує певну роль, завдяки чому спілкування має особливий, ігровий, карнавальний, маскарадний характер. Наслідком такої «карнавалізації» (М. Бахтін) і помилково сприйнятої свободи сьогодні є популяризація хибних і невиважених переконань, поверхових висновків та оцінок, які комуніканти усіяло намагаються замаскувати під істинне знання. Це, відповідно, сприяє зменшенню ступеня відповідальності за продукування певних ціннісних орієнтирів, що нерідко межує зі свавіллям.

Дя сучасності, порівняно з минулим, характерним є зменшення міжособистісного спілкування. Цей факт зумовлює формування іншої шкали цінностей, що передбачає становлення нового типу духовності, точніше, нового соціально-історичного усвідомлення. Фундаментальною потребою людської істоти, що так чи інакше повинна реалізуватися, є потреба розповісти про себе. Проте нині ключовою проблемою спілкування в мережі Інтернет залишається відсутність живого спілкування. Як стверджують сучасні дослідники, «те, що в нас не має свого вираження, лишається незатребуваним, шукає в собі «кляпан» для вибуху» [4, с. 48]. Тому цілком обґрунтовано можна припустити, що біологічна потреба в живому спілкуванні компенсується схожою на «вибух» популяризацією нових антисоціальних явищ, які спричиняють викривлення системи істинних цінностей у структурі особистості, деформацію її ідеалів, смаків, засвоєння псевдоцінностей. За таких умов користь зводиться до тотального споживацтва, здійснення добрих вчинків – до престижності, свобода – до свавілля, а творчість – до імітації та моди.

Зміна ціннісних орієнтацій – це, безперечно, досить болісний процес. Тому основним завданням відповідних суспільних інститутів сьогодні є виявлення його закономірностей, що сприятиме визначенню шляхів впливу на особистість задля послаблення інтенсивності її емоційних переживань і запобігання можливим соціальним струсам, зумовленим стрімким руйнуванням цінностей і дезадаптацією особистості в нових соціальних умовах.

Індивід не лише сприймає дійсність посередництвом фактів, а й безпосередньо бере участь у відображенні наявної реальності. Спілкування у віртуальному середовищі, що за інформаційної доби є домінуючим, сприяє формуванню цілісної системи поглядів і переконань людини.

Запорукою високого рівня розвитку інформаційної культури суспільства є діалектична єдність і взаємозв'язки між матеріальними й духовними інформаційними цінностями. Створення нових і вдосконалення наявних артефактів як матеріальних носіїв культури інформаційної ери дає

змогу передати інформацію в тій її якості, що відповідає вимогам сучасної людини (поєднання тексту, образу, звуку, тривимірного зображення тощо). Адже в умовах віртуальної комунікації інформація циркулює не тільки у вигляді текстів (як, скажімо, у книзі), а й у вигляді різноманітних образів. Розвиток середовища «мультимедіа», тобто орієнтація на звукові та зорові образи одночасно, що зберігаються в пам'яті машини й відтворюються користувачем за потреби, значною мірою змінює традиційне уявлення про навколишній світ. Посередництвом нових артефактів воно якісно змінюється, утворюючи єдине візуальне, структурне, смислове ціле, що надає можливість більш глибоко пізнати культурні явища. Бібліотеки поступово замінюються фоно- та відеотеками, неабиякої популярності набувають електронні бібліотеки, де зручна електронна пошукова система дає змогу швидко знайти потрібну інформацію. Отже, завдяки матеріальним об'єктам (новітнім комп'ютерним технологіям) суттєво змінюється духовний світ людини. Будучи матеріальними, нові артефакти культури репрезентують і продукують духовний світ сучасника.

На думку А. Медушевського, цей процес не позбавлений загроз. Філософ переконаний, що, окрім неякісної інформації, вони полягають ще й у інформаційній агресивності як одній з основних рис сучасної культури. Це явище є наслідком маніпуляції. Воно обирає ситуацію індивідів, які не зайняті повноцінно пізнавальною діяльністю й, відповідно, відчують дефіцит інформаційної енергетики, що формує особистість у її інтелектуальній і фізичній формі. Вакуум інформації визначається поняттям «сумно». Імунітет проти псевдоінформації може мати лише індивід, який самодостатньо здобуває інформацію [8, с. 87]. На важливість вироблення соціокультурного імунітету звертає увагу й А. Ракітов. На думку дослідника, «коли йдеться про докомп'ютерні покоління, його представники володіють високим соціокультурним імунітетом, у випадку нових поколінь ситуація радикально змінюється» [11].

Як зазначалося вище, суспільні процеси, продиктовані культурою інформаційної ери, якісно змінюють усвідомлення людиною системи духовно-інформаційних цінностей. Так, з одного боку, вони розширюють можливості для вільного поширення інформації, а отже, можливість якісно збагачувати цю систему, виведення її на новий рівень, а з іншого – вимагають від сучасника формування внутрішнього «інформаційного смаку», що забезпечить від натиску інформаційного потоку, сприйняття й поширення неякісної інформації, уникання «інформаційного сміття».

Отже, окрім суб'єкта продукування інформації, чимала частка відповідальності лягає на власне споживача, який сьогодні має всі можливості й повинен виступати в ролі «фільтратора» інформаційного потоку. Адже в умовах культури інформаційної ери споживач сприймається не як пасивний елемент комунікативного процесу, а швидше як активний учасник формування соціокультурного простору періоду становлення інформаційного суспільства. Тому вироблення споживачем своєрідного внутрішнього цензу, «інформаційного смаку» цілком справедливо можна вважати критерієм регулювання інформаційного потоку, а отже, становлення засад системи духовно-інформаційних цінностей.

Через інформацію людина проникає в культурні пласти, політичні та соціальні структури, які не мають до неї безпосереднього стосунку й у принципі є далекими та недосяжними. Особистість входить в інформацію про життя і водночас відходить від безпосереднього життя. Залишаючись із комп'ютером віч-на-віч, вона потрапляє в нову сферу відчуження, де може з'явитися будь-яка ілюзія. Відчуючи себе «деміургом», елементарним перетворенням інформації, людина формує власний комфортний світ, відмінний від реального. Соціальні зв'язки такої людини слабшають, а це вже зовсім інша реальність, ніж «докомп'ютерне» буття людини. Його параметри ще не осмислені, соціальні наслідки не спрогнозовані, оцінки якості не сформовані [2, с. 509].

Суспільне життя в інформаційну добу стає сферою проектування нових можливостей і форм соціальної дії, створення нових соціальних зв'язків, форм комунікацій, у тому числі наукової, оскільки формується нова система стосунків між виробниками та споживачами наукової інформації.

Поширення інформаційно-комунікаційних технологій призводить до набуття комунікацією суттєво нових ознак, зокрема інтерактивності. Така риса є результатом симбіозу людини (науковця) й машини (комп'ютера), де остання дедалі активніше виступає в ролі посередника в спілкуванні між людьми. Особливу увагу на цей феномен звертає у своїх дослідженнях К. Разлогов. Сміливо метафоризуючи, він називає комп'ютерний екран «м'ясорубкою культурного дискурсу», логічним результатом якої є інтерактивність. Людина стає активним учасником цього процесу. Відповідно, «ніж м'ясорубки опиняється не у творця, а у споживача, чим надає кожному фаршу свого неповторного індивідуального смаку» [10, с. 37]. Дійсно, роль людино-машинного спілкування в кожній зі сфер життя настільки значна, що сьогодні можна навіть говорити про спілкування між людьми посередництвом комп'ютера як особливого типу комунікації, властивого суто культурі інформаційної ери.

Отже, трансформація системи духовно-інформаційних цінностей є невід'ємним атрибутом сучасної культурної доби. Сформованість ціннісних орієнтацій особистості є ключовим критерієм ступеня інтегрованості людини в нове інформаційне середовище. Причому визначальним чинником цих процесів варто визнати інтенсифікацію інфообміну та пріоритетність власне феномена інформації. Саме тому запорукою становлення засад системи ціннісних орієнтирів сьогодні варто усвідомлювати формування культури споживання інформації, вироблення інформаційного смаку, набуття людиною ролі критика й цензора, здатного в потужному інформаційному потоці відмежувати істинні культурні надбання від псевдоцінностей.

Література

1. Власенко Ф.П. Цінності інформаційного суспільства й розвиток сучасної особистості / Ф.П. Власенко // Гуманітарний часопис. – 2013. – № 4. – С. 56–63.
2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – 3-тє вид. – К. : Знання України, 2007. – 580 с.
3. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / М. Кастельс ; пер. з англ. Е.Г. Ганиш, А.Б. Волкова. – К. : Ваклер, 2007. – 304 с.
4. Колізії антропологічного розмислу / [В.Г. Табачковський, Г.І. Шалашенко, А.М. Дондюк та ін.]. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 156 с.
5. Колин К.К. Фундаментальные проблемы информатики / К.К. Колин // Системы и средства информатики. – 1995. – Вып. 7. – С. 5–20.
6. Лютко Н.В. Інформаційне суспільство та ціннісні орієнтації особистості / Н.В. Лютко // Наукові праці. Політологія. – 2012. – Вип. 170. – С. 98–101.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
8. Медушевский А.Н. Когнитивно-информационная теория как новая философская парадигма гуманитарного познания / А.Н. Медушевский // Вопросы философии. – 2009. – № 10. – С. 70–92.
9. Никитина С. Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре / С. Никитина // Язык и личность : сб. ст. / отв. ред. Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1989. – С. 34–40.
10. Разлогов К.Э. Экран как мясорубка культурного дискурса / К.Э. Разлогов // Вопросы философии. – 2002. – № 8. – С. 24–41.
11. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 287 с.

Анотація

Антипова О. П. Трансформація системи духовно-інформаційних цінностей в умовах сучасної культурної доби. – Стаття.

У статті досліджено основні тенденції трансформації системи духовно-інформаційних цінностей. Доведено, що сформованість ціннісних орієнтацій особистості є ключовим критерієм ступеня інтегрованості людини в нове інформаційне середовище. Проаналізовано роль інформації та інфообміну як основних чинників формування ціннісних орієнтирів сучасників.

Ключові слова: суспільство, інформаційне суспільство, культура, цінності.

Аннотация

Антипова О. П. Трансформация системы духовно-информационных ценностей в условия современной культурной эпохи. – Статья.

В статье исследованы основные тенденции трансформации системы духовно-информационных ценностей. До-

казано, что сформированность ценностных ориентаций личности является ключевым критерием степени интегрированности человека в новое информационное пространство. Проанализирована роль информации и инфообмена как основных факторов формирования ценностных ориентиров современников.

Ключевые слова: общество, информационное общество, культура, ценности.

Summary

Antipova O. P. Transformation of spiritual information values in modern cultural era. – Article.

The article deals with the basic tendencies of transformation of spiritual information values system. Proved that the formation of value orientations of the individual is the main criterion for the degree of integration person in the new information environment. The analysis of the role of information and infoobminu as key factors of forming of values contemporaries.

Key words: society, informational society, culture, values.